

Eduard Hercigonja
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Pogodba slova Illyrički, i slovnica, s'Latinim...*
(jedno razmatranje o grafijama iz dvadesetih godina 18. stoljeća)

Zaostajanje pučkoga, hrvatskoglagoljaškog duhovništva u odnosu prema latinskom kleru s obzirom na materijalnu situiranost i mogućnost školovanja klerika, stjecanja teološke i opće naobrazbe, adekvatne zahtjevima vremena, sve je zamjetnije u 18. stoljeću. Posljedak je takva razvoja nerijetko slabljenje povezanosti pojedinaca iz glagoljaške sredine s tradicionalnom grafijom i crkvenoslavenskim liturgijskim jezikom: prelazi se na tzv. »ščavet« — latinicom i hrvatskim jezikom tiskane lekcionare, kodekse s biblijskim perikopama i nekim dijelovima misnog obreda (ali se latinicom počinju pisati i knjige crkvene administracije). S filološkoga (a i kulturološkoga) motrišta zanimljivo svjedočanstvo otpora tom postupnom potiskivanju glagoljice ostavio je glagoljaški pisac fra Marko Kuzmić Zadrani u predgovoru svoga voluminoznog (ff. 613), očito za tisak priređenog, rukopisa *Govorenja duhovna i nauk...* (1724/25). Polazeći od činjenice (na koju je dvadesetak godina prije njega, gotovo istim riječima, upozorio P. R. Vitezović, a slično — početkom 17. stoljeća i F. Glavinčić) da grafemski inventar latinice (talijanske, latinske) zbog premalog broja slovnih znakova nije — nasuprot glagoljici — dostatan i za fiksiranje »slovinske«, hrvatske riječi, Kuzmić u svom razmatranju, dobro odabranim primjerima, upozorava na poteškoće na koje pri uporabi latiničkih slova nailaze oni »Harvati (koji se) hote š nimi služiti u harvatski ezik«, a da za to »nisu dobro uvježbani«. Uz analizu Kuzmićeva raspravljanja, autor prilaže i komentiranu paralelnu tabelu glagoljičke i latiničke grafije što ju je pod naslovom *Pogodba slova Illyrički(h) ... s'Latinim* ... u svoj predgovor naslovljen *Pozdrav bogoljubnom štioću* uvrstio fra Marko Kuzmić.

Glagoljaštvo i glagolizam — idejna, svjetonazorska konstanta glagoljaške duhovnosti — u osamnaestom se stoljeću priklanjaju završnoj točki svoga tisućljetnoga razvojnog luka što je kao svojevrсни 'signum temporis' specifično obilježio tijek hrvatske kulturne i crkvene povijesti. Bilo je to vrijeme kada, nakon apogeja dosegnutoga u poznom srednjovjekovlju, nastupa konačnica procesa (započetoga već tijekom 16. stoljeća) intenzivnoga gubljenja nekadašnjega dru-

* *Pogodba* ovdje u rijetkom pojedinačnom značenju *podudaranje, slaganje* (usp. *Akademijin rječnik X*, Zagreb 1931, str. 402).

štveno–gospodarskog značenja i slabljenja materijalnog potencijala hrvatskoglagoljaške sredine uz istodobno zamjetno opadanje stvaralačke energije i motiviranosti nositelja tradicije 'liturgiae glagolito–romanae' za književno–kulturno ili likovnoumjetničko djelovanje.¹ Katoličkoobnoviteljski naponi u 17. i 18. stoljeću usmjereni, pored ostaloga, značajno i na organizaciju kvalitetnoga, visokozahtjevnog teološkoga i jezično–književnoga obrazovanja latinskoga klera, nisu, nažalost, od strane Crkve s podjednakom mjerom zauzetosti, protegnuti na školovanje tada uglavnom već općenito teško osiromašenoga i u skladu s potrebama vremena nedostatno obrazovanoga pučkog glagoljaškog svećenstva. Svojedobno sam — s temelja raščlambe podataka relevantnih izvora i literature — ustvrdio da taj hrvatski katolički kler slavenskoga obrednog jezika »... još potkraj 16. i u početku 17. stoljeća nije zaostajao za gradskim, latinskim — u pogledu potrebnog teološkog, liturgičkog znanja, upućenosti u svećeništvo i administriranje sakramenata ...« upozorivši, međutim, ujedno i na činjenicu (što rezultira iz netom spomenute neujednačenosti u mogućnostima stjecanja teološkoga obrazovanja latinskoga odnosno glagoljaškoga duhovničkog podmlatka) kako glagoljaški klerik u kasnijem 17. »... i — još više — u 18. stoljeću nije [više] mogao ići u korak sa zahtjevima obnovljene univerzalne europske katoličke duhovnosti (u kojoj je bio nezamisliv svećenik koji ne zna latinski)«. ² Ima li se u vidu činjenica da su tek pojedini glagoljaški 'žakni' (klerici) mogli teološku i opću naobrazbu stjecati u zavodima kao što su npr. bili *Collegium Illyricum* u Loretu ili isusovački kolegij u Rijeci, posve je razumljiva pojava sve dubljih razlika između obrazovnoga statusa glagoljaškoga i latinskoga klera u ovoj završnoj fazi hrvatskoga glagolizma. Ništa bitno u tim relacijama nisu više mogli promijeniti pokušaji što su u osamnaestom stoljeću kod nas činjeni glede organiziranja sjemenišne nastave za klerike slavenskoga obrednoga jezika i pisma; u usporedbi s uvjetima školovanja 'latinskog' svećeničkog podmlatka sve što se poduzimalo činjeno je — bez obzira na najbolje namjere (pa i sklonost pojedinih biskupa i Svete stolice prema glagoljaštvu) — ipak, uglavnom nedovoljno organizirano i s velikim — ili bolje: prevelikim — zakašnjenjem.³ Standardnim mjerilom obrazovanosti postaje znanje latinskoga jezika, pa je u se-

1 »Novovjekni je nastavak života glagoljaštva i njegove knjige (od polovice 16. do početka 19. stoljeća)... razdoblje postupnog silaska, vrijeme u kojem se ne dešava ništa nova, ništa što bi značilo povratak nekadašnje kreativnosti. Književni rad je zamro (prepisuju se uglavnom još uvijek srednjovjekovni tekstovi ili se prevode i kompiliraju zbornici propovijedi, liturgijski direktoriji, katehetički i moralnoteološki priručnici i sl.). Propagandina rusifikacija u 17. i 18. stoljeću samo je »... pospješila propadanje glagoljskog pisma i pismenosti kod Hrvata« (V. Štefanić) kao i pojava 'šćaveta', a glagoljska se (orto)grafijska tradicija sporadički degradira pod utjecajem latinice (naročito u rukopisima 17. i 18. stoljeća pisanim na području sjeverne Dalmacije).« (Usp. Eduard Hercigonja, *Povijesni, društveni i kulturnoambijentalni uvjeti nastanka i razvoja hrvatskoga glagoljaškog tiska (u povodu 500. obljetnice prvotiska Misala 1483)*. Slovo 34, Zagreb 1984, str. 17–61 (cit. mjesto str. 45).

2 Ibid., str. 46.

3 To se podjednako odnosi na rad škole 'kapitula' vrbničkog (18. stoljeće), biskupskoga kolegija za glagoljaške klerike s područja čitavog otoka u Krku (od polovice 17. stoljeća do 1744. kada je škola ukinuta odlukom mletačkoga dužda obrazloženom tvrdnjom da je učenje slavenskoga liturgijskoga jezika i glagoljice bespredmetno jer se, ionako »klerici priklanjaju latinskom jeziku«; cit. V. Štefanić) kao i na zadarski Karamanov *Zmajoillyricum* (od 1748–1821), ili seminar

damnaestom — a još više u osamnaestom — stoljeću glagoljaški »... pop na koncu ipak morao da uči latinsku knjigu. Svoju je glagoljsku isprva ostavio samo za crkvenu upotrebu, ali s vremenom on je bolje poznavao latinsku nego li svoju glagoljsku knjigu pa je postao sklon da napusti glagoljsku knjigu i u crkvi te da je zamijeni latinskom.«⁴

Uzmac glagoljice u crkvi (ali i u svakodnevnoj, živoj pisanoj praksi), napose tijekom osamnaestoga stoljeća, jasno se očituje u sve intenzivnijoj uporabi *ščaveta*⁵ (čime je u glagoljaškoj sredini intenzivno aktualiziran i problem obrednoga jezika, a ne samo očuvanja tradicionalne grafije). Napredovanje toga procesa valja, dobrim dijelom, pripisati i mletačkoj kolonijalnoj politici koja je tijekom nekoliko stoljeća, na posjedima 'Serenissime' od Istre, Kvarnera i Primorja do sjeverne i srednje Dalmacije, postupno sve izravnije utjecala na ograničavanje uporabe glagoljičkoga pisma i hrvatskoga jezika u javnoj uporabi, njihovo zamjenjivanje latinicom i talijanskim (rjeđe latinskim) jezikom u najvažnijim javnim poslovima npr. notarijatu i općinskoj upravi, ali i u crkvenoj administraciji (matice rođenih, vjenčanih, umrlih, računске knjige i sl.) kao i u administraciji vjerskih pučkih bratovština (zemljišne knjige, blagajnički registri) ili njihovoj organizaciji (matrikule, statuti).⁶ Prikazani odnos — što ga egzaktno ovjerovljuje sačuvana arhivska građa — upućuje na to da je glagoljica

za glagoljaše u Priku kod Omiša (utemeljen zaslugom splitskoga nadbiskupa P. Bizze god. 1750; zatvoren 1820) te na školu za glagoljaške klerike u Dubašnici u kojoj je učiteljvao I. Kraljić (rođen oko 1707, umro vjerojatno 1762), glagoljaški učitelj, korizmeni propovjednik i pisac. U svim se tim — i nekim drugim — školama podučavalo u glagoljičkoj — hrvatskoj i rusificiranoj (ruteniziranoj) crkvenoslavenskoj pismenosti — ali i u latinskom jeziku. Obuka se npr. u vrbničkoj glagoljaškoj školi dijelila na »školu latinsku« i »školu hrvatsku«.

- 4 Usp. Vjekoslav Štefanić, *Knjige krčkih glagoljaša u XVI. stoljeću*. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XV/1–2, Beograd 1935, 1–32.
- 5 Tj. latinicom i hrvatskim jezikom tiskanih lekcionara: kodeksa s perikopama iz starozavjetnih i novozavjetnih (evanđelja i poslanice) knjiga za čitanje »prika svega godišća« (I. Bandulavić), ali i s nekim drugim — govornim ili pjevanim — dijelovima misnoga obreda. Inače, u glagoljaškoj terminologiji 'ščavet' znači i latiničko pismo uopće (»slova ščavetanska«, »ščavetska«). Glagoljaški je kler prihvaćao 'ščavet' (lekcionar) najviše stoga jer su ga odbijale glagoljičke liturgijske knjige rimske Propagande 17. i 18. stoljeća tiskane njemu i vjernicima tuđim (i teško razumljivim) rusificiranim crkvenoslavenskim jezikom (što je, po ocjeni V. Štefanića, 'destruktivno djelovalo' na hrvatsku glagoljičku pismenost i kulturu), a ne tradicionalnim hrvatsko-crkvenoslavenskim kakvim su glagoljaši sve do u 16. stoljeće pisali i tiskali svoje liturgijske knjige. Sve je to, dakako, utjecalo i na razvoj glagoljičke grafije, njenu degradaciju u 17. a napose u 18. i na početku 19. stoljeća. Jedan od vrsnih znalaca i velikih istraživača hrvatske glagoljice, V. Štefanić, vidio je to završno razdoblje, što se pisma tiče, ovako: »U grafiju, ortografiju i čak u stil prodiru najrazličitiji utjecaji (snažan utjecaj latinice napose, nap. E. H.), glagoljica zaboravlja pomalo svoje vlastite kvalitete, a usvaja pomalo tuđe«. (usp. V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi JAZU I*, Zagreb, 1969, str. 17).
- 6 Iz obilja izvorne građe dovoljno je izdvojiti nekoliko karakterističnih primjera s ishodišnoga prostora hrvatskog glagolizma (Istra, kvarnerski otoci i kopno, Vinodol) kao relevantnu potvrdu općeg razvoja u tom smjeru. U uvodu svom, tekstološki primjernom, izdanju *Boljunski glagoljski rukopisi 1* (Pazin, 1992), A. Badurina pišući o matičnim knjigama krštenih, krizmanih i vjenčanih župnoga ureda u Boljunu npr. ističe »Budući da se nakon 1660. g. već i u ovim maticama uvodi talijanski jezik zaključiti je da tada prestaje upotreba glagoljice.« (str. 11). I »kvaderna« (računska knjiga; f. 1–74) *crkvenih imanja u Boljunu*, u kojoj ubilježbe teku od 1595–1660. pisana je od početka glagoljicom (uz nekoliko talijanskih bilježaka) »... a od f.

kao osebujni socio–kulturni fenomen s narodnim predznakom ('hrvatsko' 'slovensko' pismo...) bila od strane mletačke vlasti cijenjena kao smetnja, jedan od elemenata koji nije bio sukladan njenoj upravljačkoj politici na istočnoj jadranskoj obali.

Posljedak su ovakva razvoja bila kolebanja — i to ne samo među skromno obrazovanim pučkim, »ilirskim« svećenstvom, nego i kod književno znatno obrazovanih glagoljaških pisaca i prevoditelja — naročito zamjetna u osamnaestom stoljeću, kada u ozračju prevlasti latinice (*šćavet*, svećenički manuali i druga literatura štampana latinicom na hrvatskom jeziku) za mnoge postaje upitnom svrhovitost daljnega očuvanja tradicionalne grafije, potreba da se uče »characteres Hieronymianos difficillimos«.⁷

Kao dokument koji, na svoj način, svjedoči o ovom aspektu kasne povijesti hrvatske glagoljice i glagoljaštva, karakteristično je razmišljanje o odnosu jezi-

65 do kraja isključivo talijanskim jezikom.« (nav. dj., str. 12). V. Štefanić u 2. knjizi *Glagoljskih rukopisa JAZU* (Zagreb, 1970) daje gradu iz crkvene i bratovštinske administracije koja omogućuje kontinuirano praćenje procesa prelaženja s upisa podataka glagoljicom na upis latinicom i talijanskim jezikom (latinski su upisi rijetki). Usp. npr. tu pojavu i u *knjizi bratovštine sv. Roka* iz Boljuna (1595–166; nav. dj., str. 203) ili u *knjizi bratovštine sv. Jurja na Trsatu* (1566–1688, str. 208) u kojoj se od 1604. podaci bilježe ili latinicom hrvatski ili češće talijanski. Štefanić upozorava na to kao primjer kako se »... na području senjsko–modruške biskupije u XVII. stoljeću napušta glagoljsko pismo.« (str. 210). Zemljišne *knjige crkve sv. Marije u Belgradu* (1590–1831; str. 211) od godine 1673. pišu se isključivo latinicom (i hrvatski). Na latinicu (uz čuvanje hrvatskoga jezika) prelaze i pisari »kvadirne (poslovne knjige) bratovštine sv. Križa u Bribiru (1609–1698)« gdje taj prijelaz »... pada u godine 1633–1635.« (str. 213). *Registar (računi i ostali poslovi) bratovštine sv. Jeronima* u Vlačićima na Pagu (1697–1783; str. 219) također je svjedočanstvo o postupnom napuštanju glagoljice u 18. stoljeću i — kako ističe Štefanić — dokument koji govori o uplitanju »mletačke vlasti u bratovštinske poslove« (str. 220).

Simptomatična je za prikazani razvoj odnosa prema glagoljici (ali i prema hrvatskom jeziku) u 17–18. stoljeću, za atmosferu silaska toga nacionalnoga pisma, naredba što je 1732. u Malom Lošinj u objavljuje biskup Nikola Dražić kojom se traži »... da se ubuduće krštenja (matice krštenih) ne upisuju iliričkim slovima, nego talijanskim slovima i također na talijanskom jeziku («... che nel avvenire non si scrivano li Battesimi con lettere Illiriche ma con lettere Italiane e anche in lingua Italiana.«).

U kontekstu ovakva razvoja odnosa između glagoljice i latinice tijekom 17. i 18. stoljeća dolazi do pojave »šćavetanskih«, ne samo lekcionara nego i rukopisnih *misala*. Najstariji je od njih 8 pronađenih onaj iz pera Jurja Manzina, župnika na Trsatu i kanonika zbornog kaptola riječkoga († oko 1680), što ga je 1981. otkrio D. Deković (usp. *Croatia Christiana Periodica* 18, Zagreb 1986) u ostacima knjižnice riječkoga kanonika L. M. Torcolettija. Taj nepotpuni misal (sadrži *Proprium de tempore*, *Proprium sanctorum* s odgovarajućim liturgijskim molitvama i pjesmama, bez biblijskih »čtenja« i s nekim naknadno upisanim molitvenim tekstovima na kraju rukopisa) pisan latinicom i narodnim jezikom naslovljen je *Missal hervaski*. Autor slijedi riječku glagoljašku tradiciju: predložak mu je — počevši od naslova i incipita što je također doslovno prenijet — Kožičićev glagoljički *Misal hrvacki* (otisnut u Rijeci 28. IV. 1531.), uz prilagodbu obnovljenom tekstu *Rimskoga misala* pape Pija V. (13. VII. 1570) i dosljedno kroatiziran u odnosu na hrvatskocrkvenoslavenski jezik Kožičićeva izdanja. Moguće je pretpostaviti da je i Manzinov rukopis refleks postojećeg općeg nezadovoljstva glagoljaške sredine rusificiranim Propagandinim izdanjem *Misala* za hrvatski glagoljaški kler što ga je priredio i 1631. izdao u Rimu fra Rafael Levaković (usp. bilj. 5 i 27).

7 Iz vizitacijske relacije koparskoga biskupa C. Camuzzija Svetoj Stolici iz god. 1765. (usp. Luka Jelić, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII. ad XIX. saeculum*, Krk, 1906, XVIII, 88, str. 43–44).

ka i grafijâ Ivana Kraljića, glagoljaša školovanoga na Krku i u Mlecima i autora rukopisnoga (za tisak najvjerojatnije pripremljenoga) rječnika *Slovník] slavenski] / latinski] / harvatski] trudoljubiem] / prezvytera/ Ioanna Kralića/ v] leto 1754.*⁸ U rječniku su staroslavenski i hrvatski leksemi pisani glagoljicom, a latinski ekvivalenti, dakako, latinicom.⁹ Kraljić, učitelj glagoljaških klerika (kojima je zacijelo i namijenio ovu knjigu) i korizmeni propovjednik, znajući da dio krčkoga glagoljaškoga klera tada već čita latinicom tiskane knjige, ispričava se zbog toga što, zbog onih kojima bi bilo teško čitati latinicu, ipak, i *hrvatski dio* rječnika piše glagoljicom, a ne latinicom: »*Bil bih reči harvat(s)ke slovima šćavetskima (latinicom, E. H.) pisal, ali sudil sam mnogim mučno biti rukopis štiti takov.*«

Tridesetak godina prije ove Kraljićeve znakovite¹⁰ zamjedbe o pisanju hrvatskoga teksta latinicom, jedan je drugi glagoljaški pisac zauzimaio posve drugačiji stav glede efikasnosti fiksiranja hrvatskoga fonološkog sustava latiničkom grafijom. Riječ je o franjevcu trećorecu fra Marku Kuzmiću (Kuzmićeviću) Zadraninu, autoru dvaju za tisak priredjenih glagoljičkih rukopisa od kojih je za ovaj prikaz relevantan voluminozni kodeks (ff. 613) pod naslovom *Govorenia duhovna i nauk...* iz god. 1724–1725.¹¹ Za razliku od Kraljića kojemu je osnovni

8 Grafija uglavnom prema rješenjima usustavljenim i definiranim u Karamanovu *Bukvaru* (*Bukvar]* slavenskij, Rim, 1739, 1753, 1763).

9 Kraljić je otisnuo latinicom knjižicu (96 stranica) tekstova namijenjenih pouci glagoljaša za obavljanje njihovih svećeničkih dužnosti: *Pribogoljubne molitve...* (Venecija, 1734).

10 Za ocjenu duhovne klime u glagoljaškoj sredini na Krku, 'kolijevci glagoljice', odnosa prema tradiciji glagoljičkoga pisma dužoj tada 900 godina (jer očito, Kraljić nije bio, među obrazovnijim glagoljašima, usamljen u ovakvu svom stavu prema latinici).

11 Rukopis Arhiv HAZU, sign. IV a 121 je u stvari zbornik koji se sastoji od dva dijela: zbirke od 47 crkvenih »govorenia« te priručnika pastoralne teologije i »naukaa karšćanskoga«. Kuzmić ga je započeo pisati u franjevačkom samostanu sv. Ivana u Zadru god. 1724. i nastavio (2. dio) god. 1725. na otočiću Galevcu »pod Zadrom«. *Govorenia duhovna* djelo su inteligentnoga i discipliniranoga pisca koji se trudi da svoj, čitljivim i lijepo ujednačenim glagoljičkim kurzivom pisani tekst izvede što dosljednije s obzirom na provedbu odabranih ortografskih rješenja. U tome ipak, nije posve uspijevao: umjesto dosljedne uporabe grafema *đerv* za *j* (j), on *j* često markira s *i* (kušai mj. kušaj), ili — u skladu sa starijom tradicijom — ne bilježi jotaciju inicijalnoga *e* (piše npr. *ezik* pored *jezik*, edno i jedno), ne stavlja uvijek tri točke na grafem *šta* (ṣ̌) kada se čita *šć* (što je u skladu s ortografijom *Propagandinih* glagoljičkih izdanja od rijetke pojave takva bilježenja u Levakovićevu *Misalu* 1631. ili češće zastupljenosti u njegovu *Brevijaru* 1648. — isto i u Paštrića — do redovite uporabe toga znaka u Karaman-Sovićevim izdanjima: *Misalu* 1741. i *Brevijaru* 1791.; inače je izgovor *ć*, ili pak izgovor *šć* bilježi kao *u, u, tj. š+ć*; slična je nedosljednost zamjetna i kod bilježenja dijakritičkih znakova za umekšanje iznad *ń* ili *l'* itd. Jezik rukopisa utemeljen je na štokavštini protkanj čakavizmima; refleks *jata* ikavski; glas *l* na kraju sloga i riječi *o* (ponekad i *a/ja*); sonantno *r* bilježi dosljedno s popratnim samoglasnikom *a* (*darži*), a što se tiče rotacizma zastupljeno je i *ž* i *r* (usp. na f. 4 v. može — more).

Fra Marko je god. 1730., također hrvatskom ćirilicom otisnutu knjigu pečujškoga kanonika Bugarina Krste Pejkića *Zarcalo istine od carke istočne i zapadne* (1716) prepisao glagoljicom »... videći velike potrebe koe imaju naši redovnici Harvati štiti Zarcalo istine, za znati ištorie meu ca(r)kvam istočnom i zapadnom, razdilenia, i neskladu«. Knjigu je — misleći je otisnuti — posvetio velikom zaštitniku glagoljice i glagoljaštva »gospodinu, gospodinu Vicencu Zmaeviću, Perašćaninu, dostoinomu arhibiskupu zadarskom (...)«, a sebe tamo naziva 'Kuzmićevićem Zadraninom'.

jezični sloj teksta rukopisa crkvenoslavenski, Kuzmić piše isključivo hrvatski i predmetom je njegovih komentara, uklopljenih u uvodno razmatranje upućeno »štioču«, odnos *latinica/glagoljica: hrvatski jezik*. U predgovoru rukopisa naslovljenom *Pozdrav bogoljubnom štioču* (f. 4r–7v; f. 6r je neispisan), autor, pored ostalog, upozorava čitatelja i na moguća »mlohavstva« (pogreške) u knjizi (kada bude otisnuta) koja nisu samo posljedak njegova »malahna razuminja«, nego im razlog može biti i tipografski: »pomankanje u slovih«, tj. nepostojanje nekih znakova u oficini koja će knjigu tiskati ili pak tiskarevo nepoznavanje hrvatskoga jezika (»... prem ako i ne bude po momu mlohavstvu, more lahko biti *po štanpi, zašto oni koji štampivaju ne razumiju naše knjige*). (f. 4r).¹² U ovom se odlomku snažno osjeća podudarnost s nekim promišljanjima Franje Glavinića iz predgovora njegovu — stotinjak godina starijem — *Czvitu szvetih* (Venecija 1628) gdje Glavinić prvo moli čitatelja »... ako ki zahod ili error (pogrešku) naideš tvojom pametjom popravi ga...«¹³, a zatim dodaje »... *zašto oni ki su ovo štampali naš jezik nisu razumili*«. U nastavku Kuzmić objašnjava namjeru svoje knjige (f. 4r) »... a moja je vazda bila ona dobra misao koju sam imao, ona odluka, ona žele i ona prava ljubav za učiniti, Govorenja duhovna, koe su vele potrebna u našem harvatskomu ali slovinskomu jeziku. I hotih ga (f. 4v) *ispisati u svoj vlastiti jezik materinski slovni slovinskimi/ zašto slovni šćavetanskimi mnoge riči ne mogu se vele dobro ispraviti kako slovinskimi*.« I opet potpuna podudarnost s Glavinićevim razmišljanjem o grafijama i jeziku u predgovoru *Czvita szvetih*. Glavinić, naime, piše »... *naš jezik jest težak: Zato mučno ga je nikako Latinskimi slovni ispiševati, toga radi Hieronym sveti nika druga slova, ili Character učini*«. ¹⁴ Polazeći od općih iskustava o teškoćama pisanja 'slovinskoga', hrvatskoga jezika latiničkom grafijom bez primjerenoga 'ustrojenja'¹⁵, pisac *Govorenja duhovnih* prelazi na primjere koji to, po njegovu uvjerenju, najizrazitije potvrđuju (f. 4r): »Kako na priliku/. *hći*. a šćavetanski *hchi*. i ne more da izaide ispravna rič. takoer *hladi*. a šćavetanski *chladi* bi reka da će reći *kladi*. ali postavi se/

12 U članku provodim transliteraciju (ne transkripciju) glagoljičkoga teksta uz čuvanje izvorne interpunkcije i interpunkcijskih znakova. Pri transliteraciji uporabljeni su uobičajeni latinički ekvivalenti za hrvatske glagoljičke grafeme *jat* (ě), *deru* (j), *iže* (i), *dzělo* (z), *ot* (ō). Od izvorne ortografije odstupljeno je jedino pri pisanju vlastitih imena (Harvati, npr.).

13 Kuzmić ovu istu misao iskazuje emfatično, stilski razvijenije od Glavinića: željena se elokucija u njegovu tekstu ostvaruje, u tipičnoj baroknoretoričkoj maniri, enumeracijom koja (kao i obično) semantički smjera gradaciji, paregmenonom, svojevrsnim paralelizmom i homeoteleutima kao ritmotvornim elementom. Pisac ističe kako njegove knjige čitatelj treba svojim razumom popraviti jer one i »... ushode na *svitlo* da budu kakono od sunca, *svitloga* razuminja tvoga *svitlostju* prosvitlena, *kripostju* pokriplena, *mudrostju* napravljena, *milošćom* pomilovana, *tihostju* veselo prijata i ljubavju napokom (vrhunac, nap. E. H.) *zagarlena*...« (f. 4r).

14 Tj. glagoljicu. Iako opredijeljen za latiničku grafiju, Glavinić, vrstan znalac glagoljice, posve je, vidi se, svjestan prednosti glagoljice u odnosu prema latinici za 'pisanje našega teškoga jezika'. On čak ističe da je pri svom uređivanju hrvatskoga latiničkoga slovnog sustava »latinske grafeme (umjesto digrama, nap. E. H.) za suglasnike *č* i *s* uveo prema glagoljskim slovima što se zovu *čaru* i *slovo*.« (J. Vončina, *Integracijska težnja u grafijskom sustavu Glavinićeva Cvita svetih*. Zbornik radova o Franji Glaviniću, Zagreb 1989, str. 367).

15 Što je kao problem — na općeslavenskoj ravni — uočio i ovim terminom odredio još na početku 10. stoljeća u svojoj apologiji slavenskoga pisma, glagoljice, Crnorizac Hrabar.

upadnu se/. muči/. mač/. oči/. cinijih // činijih I mnoga ostala tomu prilična. Da li se po *sklopnici harvatskoi bole slažu* na svaki način i po alfabetu¹⁶, zašto mi imamo u alfabetu veće slova nego latini, kako ćemo poslije viditi.« I dok Kuzmić, sa stanovišta pisca koji piše »slovmi slovinskimi«, ističe kao neprijepornu prednost veći broj slova u hrvatskoglagoljičkom alfabetu nego što ih ima u latini, dvadesetak godina prije njega P. Ritter Vitezović u predgovoru *Priručniku* (1702) jednostavno i jasno komentira nedostatnost latiničke grafije za fiksiranje hrvatskoga fonološkog sustava: »Ne najдох još ni jednoga pisca ni knjižnika koji bi s maloćom dijačkih aliti latinskih slov obilje hrvatskoga našega jezika dobro ali pravo pisal.«

Ova svoja razmatranja o glagoljičkoj i latiničkoj grafiji u odnosu prema hrvatskom jeziku, Kuzmić prekida na f. 4v te se vraća opisu sadržaja (do f. 5v) uz obraćanje čitatelju kojega upozorava kako su »... vele koristna ova govorenja duhovna koja su jedno poticanie, jedno uzbudjenje/ jedno nagovaranie k ljubavi božjoj...« što mu ih on 'srdačno prikazuje' kao »... kitu s listjem i voćem narešenu, odciplenu od drugih kit i stablov latinskih«; ova autorova napomena upućuje na talijanske predloške (prijevod, prerada?) njegovih 'Govorenja'. Ostavivši f. 6r neispisanim, Kuzmić u završnom dijelu predgovora nastavlja ponovno s razmatranjem o grafijama i jeziku. Na f. 6v–7v uvrstio je dvije paralelne tabele s glagoljičkim i latiničkim alfabetom pod zajedničkim, latinicom ispisanim, naslovom *Pogodba slova Illyricki, i slovnica, s'Latinim, i chni imena, i brojevi*. Tabele sadrže alfabetske nizove i rubrike: *Slova glavna* (pišćeva pogreška u glagoljičkom dijelu; u latiničkoj je tabeli naslov *Slova glasna*) s nabrojanim samoglasnicima *a, e, i, o, u, ě* (glagoljički dio) / *a, e, i, o, u, y* (latinički dio); *Diftongi* (glag.)/ *Diphtonghi* (lat.): *ai* (glag.) / *-aj* (lat.), *ao, au, ei* (glag.)/ *ej* (lat.), *oj, ii* (glag.)/ *ij* (lat.); (u glagoljičkom dijelu izostalo je *oi*); *Slide slovnice* (glag.) / *Slovnice* (lat.). *Slovnice* su ovdje ono što se npr. u prvoj hrvatskoglagoljičkoj početnici (Venecija, 1527) zove *srokb*: tabele slogova za sricanje pri učenju pisma (*ba... va... ga... be... ve... ge... itd.*). U glagoljičke su »slovnice« uvršteni i slogovi s poluglasom (̣) iako poluglas kao relikat ortografske tradicije inače nije uvršten u rubriku »glasnih« slova. U ovim tabelarnim prikazima gdje latinički alfabetski niz ima isti redoslijed slova kao i glagoljički (*a, b, v, g...*, a ne *a, b, c, d...*; očito zbog paralelnosti) izostala je nomenklatura (*az, buki, vedi...*) 'iliričkih' slova (premda se u naslovu obiju tabela navode i *imena*), a nema ni rubrike *Broyevi* mada ih se u naslovu također spominje. Paralelizam glagoljičkih i latiničkih *slovnica* narušen je u završnom latiničkom dijelu niza, od slogova s glasom *f* (u alternaciji s digramom *ph*) dalje, a uz slogove s *y*: *ya, ye, yi, yo, yu* dodane su i *slovnice* s alternativnim rješenjem *j* (*ja, je, ji, jo, ju*).¹⁷ U latiničkom je dijelu tabele isto tako narušen kontinuitet prema paralelnom glagoljičkom nizu izostavljanjem latiničkoga ekvivalenta slogovima s grafemom *đerv* (HP) na njegovu redovitu mjestu što slijedi iza slogova s grafemom *z*. *Đerv*

16 U originalu: *alfabetu*. Kuzmić nešto kasnije na samom kraju ovoga predgovora preciznije bilježi takve dvostrukosti.

17 Alternacije su u tabelama označene zagradom na početku, (npr.: *(Ka// (Ca, (Fa// (Pha, (Y// (j;* u slučaju *(Gha// (Ga* izostalo je *h*).

u Kuzmićevu tekstu ima u glagoljaškoj tradiciji redovitu čakavsku izgovornu vrijednost *j* (koje je ovdje stavljeno na kraju latiničkih *slovnica*).¹⁸

Zaključni autorov komentar uz ove tabele dokument je vremena koji otkriva kakvim je sve argumentima i činjenicama jedan, glagoljaški pisac s početka 18. stoljeća, ocjenjivao odnos glagoljičke i latiničke (talijanske) grafije prema fonemskom inventaru hrvatskoga jezika, prednosti jednog i slabosti drugoga sustava: »Dakle kako rekosmo da mi Harvati imamo veće slovov *a to j̄ b* (32, E. H.)/ od kojih tri postavljemo¹⁹ u broi *a to ž*²⁰, *i*²¹, *o*²², *a ostaje jih ī* (29, E. H.), *s koimi se služimo u govoreniju ali šteniju harvatskom al(i) sloviniskomu ma u latinskomu alfabetu slovov est, i, v*, (23, E. H.), *ali ako se Harvati (h)ote š nimi služiti u harvatski ezik od potribe im je ako te napuno zgovarati, nika slova dvostručiti ili druga naiti kakono C, služi za č i za c/. eše*²³ *služi za slovo i za ša,*²⁴ *a ka*²⁵ *služi za h, i za ć i za ka, i s ovim načinom mučno se Harvatom koi nisu dobro uvižbani, ponapravlja.*«

*

Kao čovjek solidne — u mjerilima svog vremena i svoje sredine — književne naobrazbe, očito dobar znalac talijansko–latinske nabožne i teološke literature, fra Marko Kuzmić Zadranin točno je istaknuo prednosti svoje glagoljičke grafije i upozorio na nedostatke latiničke koju je, da bi se njome moglo pisati hrvatski, stoljećima s naporom trebalo uređivati: uklanjati grafijske ambigvitete, strukturirati digrame ili oblikovati nova rješenja (dijakritički znaci) za specifično hrvatske foneme.²⁶ On je, međutim — a s njim i čitav glagoljaški duhovni

18 Autori koji su opisali Kuzmićev rukopis (I. Milčetić u *Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji*, 1911. i akribični V. Štefanić u svom katalogu *Glagoljski rukopisi* JAZU I., 1969) spominju uzgred ovu tabelu, ali ne i jednu značajnu činjenicu u svezi s njom. Riječ je, naime, o tome da je Kuzmić prenio u svoj tekst taj tabelarni prikaz iz knjige franjevačkoga bosanskoga pisca 17. stoljeća Duvnjaka Ivana Ančića (Ioannes Anicius) *Speculum sacerdotale Ogljedalo misničko koe sloxi F. Ivan Anicio... u YAKINU...* 1681. On je počevši od naslova do podjele na rubrike doslovno precrtao čitavu shemu Ančićeve tabele. Njen »ilirički« dio što je predstavljen hrvatskom ćirilicom, zamijenio je glagoljicom (izostavivši pritom rubriku *Slide brojevi Illyrici* koju počinju *yedinci*, a završavaju *Stotine tisucha*) dok je latinički dio precrtao bez izmjene (v. *Prilog* I. i II.) izostavivši također rubriku s brojevima (arapskim) i Ančićevu napomenu o razlogu ispuštanja glasa *h* koji Ančić nije imao u fonološkom sustavu svoga govora, pa ga rabi kao »*Izdanutya bilig*«, tj. znak za obilježbu dugoga vokala u slogu; stoga on u naslovu svoje tabele piše *chni* za izgovor *nji*<*h*> (što je Kuzmić također prepisao bez izmjene).

19 U rukopisu: postavlemu.

20 *dzelo* (ovo i ostala glagoljska slova dano je u standardnoj latiničkoj transliteraciji; brojna vrijednost 8).

21 *iže* (brojna vrijednost 10).

22 *ot* (ω, brojna vrijednost 700).

23 Glagoljicom napisano *eše* = talijanski naziv slova *s* = *esse*. Kao i u svim ostalim navodima, ovdje je također vjerno reproducirana Kuzmićeva ortografija.

24 Tj. za glagoljičke grafeme *s* (azbučni naziv *slovo*) i *š* (azbučni naziv *ša*).

25 Misli na talijansko *ch(a)*.

26 Ti naponi za prilagodbu latinice (latinske i talijanske) fonološkom sustavu hrvatskoga jezika kontinuirano traju od prvih hrvatskih latiničkih spomenika u 14. stoljeću do 19. stoljeća. Valja međutim, istaknuti jedan — i sa širega, kulturološkoga motrišta pažnje vrijedan — znatno

ambijent u tom razdoblju našega glagolizma — nedvojbeno bio svjestan činjenice da latinica, svim slabostima i nedostacima usprkos, osvaja sve širi prostor hrvatske pismenosti i književnosti. Moralo je, ipak, proteći stotinu i više godina od ovih Kuzmićevih kritičkih razmatranja da latinica, Gajevom reformom oslobođena one Vitezovićeve fatalne 'maloće latinskih slova', postane nakon pola tisućljeća, naposljetku grafijskim sustavom funkcionalno ustrojenim za bilježenje hrvatske riječi. Glagoljica će pak već i prije toga završiti svoj organski razvoj, te u 19. i 20. stoljeću postati dijelom hrvatske kulturne povijesti i predmetom znanstvenih istraživanja.²⁷

raniji pokušaj (11. stoljeće) u tom smislu (što je podatak relevantan i za kontekst općeeuropske latinske pismenosti ranoga srednjovjekovlja). Na nekoliko hrvatskih, latinskim jezikom pisanih, epigrafskih spomenika za oznaku palatalnoga fonema *č* i sibilantnoga *c* uklesan je, naime — u osobnim imenima *Godečaj*, *Domče*, *Dobrica* i nazivu dvorskoga dužnosnika *tepčica* — osobit vijugavi znak ({} nalik beneventanskom *z* (očito, paleografski je oblik slova uveden u epigrafiku sa specijalnom namjerom).

- 27 Ograničenu na isključivo liturgijsku uporabu, na suženom prostoru, nisu je u nekadašnji život više mogla vratiti ni jedinstveno lijepa Parčićeva izdanja glagoljičkoga *Misala* (1893, 1905) kojima je s temelja produbljenih studija u liturgiju ponovno vraćen hrvatskokrkvenoslavenski jezik — tradiciju kojega su prekinula rusificirana (rutenizirana) izdanja glagoljičkih misala i brevijara što ih je — s određenim crkvenopolitičkim namjerama (unija) — tiskala u Rimu *Congregatio de propaganda fide* (Levaković, Paštrić, Karaman) tijekom 17. i 18. stoljeća. Ima neke pomalo tužne, sudbinske simbolike u činjenici da je nakon Parčića sljedeće, Vajsovo, izdanje hrvatskokrkvenoslavenskoga *Misala* otisnuto (1927) u Rimu — latinicom.

✠ 𐌺 𐌽 𐌷 𐌻 𐌴 𐌵 𐌶 𐌷 𐌸 𐌹 𐌺 𐌻 𐌼 𐌾 𐌿 𐌽 𐌾 𐌽 𐌽 𐌿 𐌺 𐌻 𐌼 𐌾 𐌿 𐌽 𐌾 𐌽 𐌽

𐌺 𐌽 𐌷 𐌻 𐌴 𐌵 𐌶 𐌷 𐌸 𐌹 𐌺 𐌻 𐌼 𐌾 𐌿 𐌽 𐌾 𐌽 𐌽

𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽
𐌺	𐌽	𐌷	𐌻	𐌴	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹	𐌺	𐌻	𐌼	𐌾	𐌿	𐌽	𐌾	𐌽	𐌽

Prilog I. Tabele Pogodba slova... iz rukopisa fra Marka Kuzmića Zadranačina Govorenja duhovna i nauk (Zadar–Galevac, 1724–1725).

POGODBA SLOVA

Illyrički, i slovnica, s'Latinim,
i chni imena, i brojevi.

Aa, b, v, g, d, e, x, z, i, y, K, l, m, n, o, p, R, r, s, t,
u, f, ch, Ot, ch, c, c, s, st, y. Slova glasnai:
a, e, i, o, u, y. Diphtrongi: aj, a, au, ej, cj, ii.
Slovnice.

Ba be bi bo bu b
Va ve vi vo vu v.
Ca ghe ghi gio giu g.
Ga ge gi go gu e.
Da de di do du a.
Xa Xe Xi Xo Xu X.
Za ze zi zo zu z.
Ka ke ki ko ku k.
Ca ce ci co cu c.
La le li lo lu l.
Ma me mi mo mu m.
Na ne ni no nu n.
Pa pe pi po pu p.
Ra re ri ro ru r.
Sa se si so su s.
Ta te ti to tu t.
Fa fe fi fo fu f.
pha phe phi pho phu phi.
ca ce ci co cu c.
ca ce ci co cu c.
Cha che chi cho chu ch.
sa se si so su s.
sa ste sti sto stu st.
Ya ye yi yo yu y.
Ja je ji jo ju j.

q̄ o p r e ē z h k l m n o p r c m x		
ω f y v h̄ sh̄ sb̄	glasna	q̄, e, h, o, x.
diphthonghi q̄h, q̄o, q̄x, eh, ex, oh, hh	Slide Slovnice	
oq̄ oe' oh oo ox o.	Slide broyeni Illyrici	
oq̄ oe' oh oo ox o.	yedinici	
p̄q̄ pe' ph po px p.	q̄. p. r. e. z. z. h. e	
r̄q̄ re' rh ro rx r.	deseci	
ēq̄ ēe' eh eo ex ē.	F. K. A. M. N. V. O. P. G.	
zq̄ ze' zh zo zx z.	stotine	
kq̄ ke' kh ko kx k.	P. C. M. X. B. D. G. ω. f. y.	
lq̄ le' lh lo lx l.	Ichlade	
mq̄ me' mh mo mx m.	V. q̄. p. r. e. z. z. h. e.	
nq̄ ne' nh no nx n.	+++ + + + + + +	
pq̄ pe' ph po px p.	Deseci ichladah	
r̄q̄ re' rh ro rx r.	F. K. A. M. N. V. O. P. G.	
cq̄ ce' ch co cx c.	+ + + + + + + + + +	
mq̄ me' mh mo mx m.	Stotine Tisuča	
f̄q̄ fe' fh fo fx f.	P. C. M. X. B. D. G.	
yq̄ ye' yh yo yx y.	+ + + + + + + +	
vq̄ ve' vh vo vx v.	ω. f. y. V. q̄.	
hq̄ he' hh ho hx h.	+ + + + + + + +	
ωq̄ we' wh wo wx w.	ω, Slovnice	
ψq̄ we' wh wo wx w.	za, ot, x- za, h.	
ψq̄ we' wh wo wx w.	zata pri Illyrici u	
b̄q̄ be' bh bo bx b.	Slaganyu ima Slova + 21	

Prilog II. Tabele Pogodba slova... iz knjige fra Ivana Ančića Speculum sacerdotale. Ogljedalo misničko (Ankona, 1681).

XVII

P O G O D B A

Slova Illyricki, i Slovnica, s'Latinim; i chni Imena, i broyevi.

Aa, b, v, g, d, e, x, z, i, k, c, l, m, n, o, p, Rr, s, t, u,
Ot, f, ç, ç, ch, l, st, y. *Slova glasna* : a, e, i, o, u, y.
Diphthonghi : aj, ao, au; ej, eu; oj, ij.

Ba	be	bi	bo	bu	b.	<i>Slide broyi Illyrici:</i> <i>Yedinçi.</i> 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9.
Va	ve	vi	vo	vu	v.	
(Ga	ghe	ghi	gio	giu	g.	
(ga	ge	gi	go	gu	g.	
Da	de	di	do	du	d.	
Xa	xe	xi	xo	xu	x.	
Za	ze	zi	zo	zu	z.	
(Ka	ke	ki	ko	ku	k.	
(ca	ce	ci	co	cu	c.	
La	le	li	lo	lu	l.	
Ma	me	mi	mo	mu	m.	<i>Deseti.</i> 10. 20. 30. 40. 50. 60. 70. 80. 90.
Na	ne	ni	no	nu	n.	
Pa	pe	pi	po	pu	p.	
Ra	re	ri	ro	ru	r.	
sa	se	si	so	su	s.	
ta	te	ti	to	tu	t.	
Fa	fe	fi	fo	fu	f.	
Pha	phe	phi	pho	phu	ph.	
a	çe	çi	ço	çu	c.	
ça	çe	çi	ço	çu	ç.	
Cha	che	chi	cho	chu	ch.	
fa	fe	fi	fo	fu	f.	
fa	ste	sti	sto	stu	st.	
tYa	ye	yi	yo	yu	y.	
(ja	je	ji	jo	ju	j.	
						<i>Stotine.</i> 100. 200. 300. 400. 500. 600. 700. 800. 900.
						<i>Ichlade.</i> 1000. 2000. 3000. 4000. 5000. 6000. 7000. 8000. 9000.
						<i>Deseti Ichladah.</i> 10000. 20000. 30000. 40000. 50000. 60000. 70000. 80000. 90000.
						<i>Stotine Tisucha.</i> 100000. 200000. 300000. 400000. 500000. 600000. 700000. 800000. 900000. 1000000.

H. Izdanutya bilig, xatoye Slova 25. pri Illyrici, i Slaganyu

Comparison of Illyrian scripts and grammars, with Latin ones

The former socio-economic positions, as well as intellectual and creative potentials of the Croatian Glagolitic clergy weakened in the 18th century. The Glagolitic clergy consisted of Catholic priests who used the Slavic liturgical language, preserving the 900 year-long tradition of the Glagolitic script in Croatia. Unequal opportunities for theological and literary education deepened the differences between the educational level of the Latin clergy and Glagolitic priests. As opposed to unsystematic and belated efforts to organize the training of young Glagolitic clerics, Latin clerics had well-organized seminaries at their disposal. In this situation, the Glagolitic script gradually lost ground to the universal Latin alphabet for liturgical, religious, literary and secular purposes (e.g. legal and trade documents). In the 17th and 18th century, the Roman Curia published Glagolitic liturgical books, such as missals and books of hours for political reasons (e.g. the establishment of closer links with the Slavic East and the unification of the Church). They were printed in Church Slavic that differed to some degree from the idiom which had been codified through centennial liturgical practice. Their language contained a number of elements of the East (Russian/Rutenian) version of Old Slavic. Refusing to relinquish their indigenous (J. Hamm) variant of traditional Slavic literary language as it had been set down by Sts. Cyril and Methodios, Glagolitic priests were more willing to accept the so-called *ščavet*, i.e., lectionaries and other parts of the Mass printed in the Latin script and the vernacular, than Glagolitic and "East Slavic" texts of the Roman *Congregatio de propaganda fide*. Glagolitic priests with good Latin and Italian education, who were well-acquainted with theological, religious and didactic literature, were reluctant to accept the Latin script because they felt the profound difference between the Glagolitic spelling system, which was adapted to the highest degree to the Slavic (Croatian) phonological system and the Latin script in which Croatian words could be put down imperfectly because of the smaller number of characters until Gaj's spelling reform. The author analyzes various viewpoints on the issue in the 17th and 18th century (F. Glavinić, P.R. Vitezović, I. Kraljić...), paying special attention to Glagolitic writer Father Marko Kuzmić of Zadar. In the foreword to his large manuscript (ff613) entitled *Govorenja duhovna i nauk*, 1724/25... (*Spiritual discourses and doctrine...*) which had been prepared for publication but was never been printed, containing church sermons, articles on pastoral theology and Christian doctrine, Kuzmić discusses the relationship between the Glagolitic script and Latin alphabet. He questions the possibility that the Latin script (i.e., the Italian spelling) could be used as the medium of writing in the Croatian language. He concludes that if the Croats wanted to use Latin characters for the Croatian language, they should either double some of the existing letters or devise new ones. There are no such problems with Glagolitic script, as Kuzmić shows by presenting the table entitled *Pogodba slova...* (*Comparison of scripts...*) to compare the Glagolitic and Latin alphabet.